DOMNII FANARIOȚI GRIGORE AL III-LEA ALEXANDRU GHICA ȘI CONSTANTIN DUMITRU MORUZI ÎN CONTEXTUL ANEXĂRII BUCOVINEI (1775)

PHANARIOTES GRIGORE III ALEXANDRU GHICA AND CONSTANTIN DUMITRU MORUZI IN THE CONTEXT OF THE ANNEXATION OF BUCOVINA (1775)

Vlad MISCHEVCA, ORCID: 0000-0003-3461-2534
Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova

CZU: 94(478)”1775”

e-mail: miskewka@yahoo.fr

In 1775, the Habsburg Empire annexed the territory of northern Moldavia – Bucovina, with the former seat of Suceava and the cities of Cernăuți, Câmpulung, Baia, Siret. According to Article II of the Convention (in four articles) of territorial cession and demarcation, concluded in Constantinople between Austria and Turkey (April 26 / May 7, 1775), the cession of Bucovina was stipulated, establishing the new territorial limits. In the context of that mutilating partition from 1775, popular memory also remembered the tragic death of Prince Grigore Alexandru Ghica III, who was assassinated by the Turks on October 2, 1777. In the 18th century, Moldova suffered a lot due to the conflict of interests between Russia, Austria, and the Ottoman Empire. The first partition of Poland in 1772 between Austria-Russia-Prussia was far from reconciling the conflicting interests of these European powers and showed the possibility of new territorial conquests at the expense of weaker neighbors even in peacetime. The political activity, followed by the reign of Grigore III Al. Ghica (for 3 years) and of Constantin D. Moruzi (5 years), were marked by the mutual enmity of the two Phanariot princes.

Keywords: *Bucovina, Habsburg Empire, Principality of Moldavia, Grigore Alexandru Ghica III, Constantin Dumitru Moruzi.*

INTRODUCERE

Revoluția diplomatică din 1756, în urma Tratatelor de la Versailles, a fost o inversare de alianțe în rezultatul căror s-au modificat pe o durată lungă alianțele diplomatice din Europa, create în timpul Războiului de succesiune austriac [1, p.149-167]. Alianța dintre Franța și Prusia împotriva Marii Britanii și Austriei a devenit alianța Franței și Austriei împotriva Marii Britanii și Prusiei – fiind opera lui Wenzel Anton von Kaunitz (1711-1794, ambasador în Franța între 1750 și 1753), devenit ulterior cancelarul împărătesei Maria Terezia a Austriei (1717-1780).

Astfel, „Revoluția diplomatică” a lui Kaunitz a transformat evident Marea Britanie într-o putere mondială majoră și a confirmat declinul puterii militare franceze, dar nu a adus niciun beneficiu Habsburgilor. În mod ironic, Maria Terezia și-a primit principalele achiziții teritoriale acționând în concert cu Frederic al II-lea. În 1770, cu acordul lui, a cucerit regiunea de graniță poloneză Spis, iar doi ani mai târziu, împreună cu Rusia

și Prusia, a luat parte la prima împărțire a Poloniei sau, mai precis, prima împărțire a Uniunii Polono-Lituaniene (au urmat încă două divizări, în 1793 si 1795, care aveau sa șteargă acest stat de pe harta Europei). Maria Terezia înțelegea că politica ei era „imorală", iar Kaunitz a considerat-o chiar „rușinoasă", dar, așa cum spunea însuși Frederic al II-lea despre împărăteasă, „ea lua cu lacrimi și cu cât plângea mai amar, cu atât înșfăca mai mult". De fapt, Maria Terezia a beneficiat mai mult de această împărțire a Poloniei decât Frederic al II-lea și împărăteasa rusă Ecaterina cea Mare, adăugând la posesiunile sale o suprafață de 83 000 km² cu o populație de 2,6 milioane de oameni. Până la sfârșitul domniei sale, populația țărilor ei din Europa Centrală a ajuns la aproape 20 de milioane. Maria Terezia a purtat războaie timp de aproximativ jumătate din întreaga sa domnie. Reforma financiară și alocarea eficientă a resurselor au fost vitale pentru succesul militar. [2, p.249] Iar o extindere în direcția Principatelor Române s-a înscris în politica expansionistă a Casei de Habsburg din această perioadă.

Totodată, după Tratatul de la Kuciuk-Kainargi (1774) *factorul extern*, cel „rusesc", devine, incontestabil, un *vector permanent* în toate problemele care vizau raporturile dintre Poarta Otomană și Principatele Române. [3, p.33] Aprecierea dată de diplomatul austriac Thugut, la 1775, cum că „*La Turquie est déjà une province russe"* vine să confirme această situație. [4, p.117-118] Deja Curtea de la Viena se simțea lezată nemijlocit de superioritatea Rusiei în Moldova și Țara Românească, în general, în zona sud-estului european, deoarece trebuie de avut în vedere că această prezență periclita realizarea obiectivelor politicii sale Orientale, în care *zona Bucovinei* deținea o importantă poziție strategică. [5, p.37] Urmărind atent declinul Porții și ascensiunea Rusiei, Austria, Franța și Marea Britanie încep să vadă în Principate ultimele bastioane ale otomanilor spre nord și est, ceea ce a contribuit la internaționalizarea situației lor. Principatele devin *obiecte* ale numeroaselor proiecte de împărțire a Imperiului Otoman.

Anul 1774, în urma războiului ruso-turc, încheiat cu pacea de la Kuciuk-Kainargi, aduce schimbări calitative în relațiile Principatelor Române cu Poarta. Tratatul chiar dacă nu a urmărit scopul să dezmembreze Imperiul Otoman din exterior, sub aspect teritorial, a fost un punct de plecare al unei noi și serioase politici de dezmembrare din interior. Sultanul și-a asumat să accepte, din nou, șederea unui ambasador rus permanent la Poartă și să acorde suveranului rus statutul și titlul de *Padișah*.[6, p.335-336] Câștigurile teritoriale ale rușilor au fost limitate la câteva teritorii din jurul Mării Negre, dar mult mai importantă a fost influența informală obținută de Sankt Petersburg. Conform negocierilor, care au știrbit esențial aservirea românilor de către Semilună, Rusia câștigă dreptul „de-a vorbi în favoarea lor". [7, p.16-28] Însă țarismul a profitat de acest angajament doar atunci când circumstanțele internaționale îi erau favorabile. Și a protestat mai mult formal, de ochii lumii, atunci când austriecii au anexat partea de nord-vest a Moldovei, numită ulterior *Bucovina,* care le-a rotunjit de minune granița de est. Zidul care ținea Rusia departe de Europa Centrală cedase, deoarece Polonia, fiind bariera naturală a Germaniei și a coroanelor nordice, în fața puterii copleșitoare și a ambiției Rusiei a dispărut. [8, p.111-112]

REZULTATELE POLITICII EXPANSIONISTE

La 1771, când monarhia Habsburgică ocupase partea de nord a Moldovei, Cabinetul vienez trimise în Principatele Române o comisie compusă din ofițeri ai Statului major însărcinată să studieze și să evalueze avantajele lor. Misiunea a conchis: „Aceste țări sunt de o mare utilitate strategică pentru apărarea imperiului dinspre răsărit… Moldavia are o importanță specială, căci ar pune în comunicație directă Galiția și Lodomeria cu Transilvania…, iar trupele formate în Principate ar putea servi, în timp de război, pentru a proteja manoperele oștirilor noastre. În privința negoțului, Moldo-Romania ar avea o importanță imensă”. Se evaluase că „cele două provincii pot hrăni pe îmbelșugare o oștire cât de mare; prin urmare, până să putem a ne face stăpâni pe aceste țări avute, comisiunea e de opiniune a strămuta hotarele, în timp de pace, fie prin învoire sau *prin orice alt mijloc*.” „Cât despre dispozițiile locuitorilor in privința Austriei (...), boierii sa tem să nu piardă dreptul absolut ce exercită asupra țăranilor..., însă temerea de ruși îi face a prefera stăpânirea Austriei.” Iar în ceea ce privește populația, „fiindcă locuitorii acestor provincii sunt supuși Porții, s-ar putea prețui fiece familie, una peste alta, la 50 florini, preț cu care și nobilii din Transilvania vând servii lor; prin urmare, toată populația română se poate evalua la 21 milioane și 500 mii florini”. [9, p.16-17]

Ulterior, în Convențiile încheiate la Constantinopol între Curtea de la Viena și Poarta Otomană, cu privire la cedarea Bucovinei și delimitarea între Transilvania și teritoriul otoman (7 mai 1775, 12 mai 1776), se stipulase „recunoașterea granițelor Moldovei și Țării Românești așa cum sunt arătate pe harta întocmită de austrieci” (*art. III*, 1775). [10, p.334-338; 11, p.159, 227; 12, p.55]

Astfel, la 1775, Imperiul Habsburgic s-a pricopsit cu teritoriul din nordul-vestul Moldovei – *Bucovina*, cu fosta cetate de scaun Suceava și orașele Cernăuți, Câmpulung, Baia, Siret. Conform articolului II al *Convenției* (în patru articole) de cesiune teritorială și demarcație, încheiate la Constantinopol între Austria și Turcia (26 aprilie /7 mai 1775), se stipula cedarea Bucovinei, stabilindu-se noile limite teritoriale. Reieșind din *Convenția explicativă*, semnată la Constantinopol la 1 (12) mai 1776, Austria renunța la cererea sa asupra teritoriului cuprins între Hotin și Rohatin. În schimb, habsburgii obțineau „partea din teritoriile Moldovei” situată între râurile Rachitna și Prut, cu cele 9 localități cuprinse în perimetrul său, delimitând granița între râul Suceava și Siret. [13, p.128-129] *Convenția de la Palamutka* (21 iunie /2 iulie) 1776) a delimitat noile frontiere încheiate între Turcia și Austria (64 de sate și 10 cătune, cu o populație de 13 485 suflete fuseseră retrocedate Moldovei), [14, p.159] stabilindu-se în mod detaliat granița dintre Moldova și Transilvania, fixând traseul acesteia.

Rusia susținuse Imperiul Habsburgic în raptul Bucovinei. Înțelegerea secretă dintre Ecaterina a II-a și Iosif al II-lea din luna mai 1781 stipula angajamentul Rusiei de a acorda Austriei ajutor militar sau financiar, făgăduind în același timp garantarea înțelegerilor din lunile mai 1775 și 1776 cu privire la cedarea Bucovinei. [13, p.130-131]

Acest rapt teritorial prezentându-se ca un act tipic de injustiție al Marilor Puteri la adresa popoarelor, în urma căruia Principatul Moldovei pierduse 278 de localități din

ținuturile Suceava, Cernăuți și raiaua Hotin, cu o suprafață de 10 441 km^2 și o populație de 70 000 de oameni. Moldova „pierde vatra așezării ei, stupul de unde au pornit roiurile care au împoporat Țara de Jos, mormintele domnilor, vechea sa capitală, Mitropolia sa veche. Moldovenii au avut nenorocirea de a vedea înstrăinat pământul lor cel mai scump, și nu prin război – prin vânzare". [15, p.113]

În primii ani de stăpânire austriacă noul teritoriu anexat nu avea încă o denumire stabilită – fiind numit fie „der ehemalige Theil der Moldau" sau „moldawischer Distrikt", „Bukowiner Distrikt". În anul 1777, generalul guvernator Spleny a propus să i se dea numele de „generalatul Cernauțan", însă împărăteasa Maria Terezia hotărâse „că în privința numirii districtului să nu se facă nicio schimbare" și astfel a învins *toponimul* legat de pădurile de fagi, adică cel de *Bucovina*. [14, p.157]

Răpită, această parte a țării, considerată de înșiși austrieci „Cheia Moldovei" [16, p.148], a fost trecută până în 1786 sub administrație austriacă, iar din 1790 – inclusă în componența provinciei Galiția, ca o simplă circumscripție administrativă sub numele de „Comitatul Bucovina". [17, p.80]

Această răpire, de rând cu alte acțiuni agresive ale habsburgilor, a creat premise pentru o ulterioară colaborare militaro-diplomatică dintre cele două imperii – Rus și Austriac, colaborare devenită posibilă în rezultatul recunoașterii de către Viena a transformării Rusiei în decursul secolului al XVIII-lea într-o „mare putere militară" și decăderii definitive a Imperiului Otoman, care încetase de a mai fi un „vecin periculos" al imperiului. Elementul de bază al conceptului politicii externe a Casei de Habsburg a devenit, după cum s-a menționat în istoriografia contemporană, preîntâmpinarea dezintegrării Imperiului Otoman „fără participarea Austriei la acest proces". [18, p.149]

Odată cu adâncirea crizei Imperiului Otoman, după Tratatul de la Kuciuk-Kainargi, Poarta a trebuit să numească domni din rândul candidaților *celor mai obedienți și înfeudați intereselor sale*. [19, p.10] Iată de ce au fost promovați acei candidați, care nu doar că „achitau polițele" Porții, dar mai și posedau inteligență și o vastă cultură, înzestrați cu un real simț politic pentru a face față cerințelor unui înalt funcționar al statului în serviciul măritului padișah.

După 1774 începe, cu adevărat „o nouă eră, – precum scria N. Iorga, – și în ceea ce privește familiile dominatoare în mediul fanariot, care dădeau domni". [20, p.CLXIII] Familiile Ypsilanti și Moruzi, fiind înrudite din cele mai vechi timpuri (ambele sunt de obârșie din regiunea Pontului asiatic de lângă vechiul Trebizond; actualmente în Turcia) [21, p.230; 22, p.353; 23, p.25-29; 24, p.55-56], se ridicaseră cu mult în secolul al XVII-II-lea, căpătând credit de încredere pe lângă Poartă, iar odată cu aceasta dobândindu-și și funcțiile de *dragomani* ai Sublimei Porți, iar unii dintre ei și scaunele domnești în Țările Române. Aspirând mult la titlul de domn al Țării Românești sau al Moldovei și utilizând toate mijloacele posibile (inclusiv intriga, coruperea, nelipsind până și omorul), reprezentanții familiilor fanariote ale noului val „princiar" s-au manifestat în mod diferit pe tronurile dobândite, deoarece chiar unele și aceleași persoane au lăsat posterității amintiri neunivoce și diferite de la o domnie la alta. Astfel, spre deosebire de domnia lui

Alexandru Ypsilanti din Țara Românească (1775-1782), în general, elogios apreciată de contemporani și istorici ca fiind o scurtă perioadă de prosperitate și reforme pentru acest Principat, [25, p.97-116] – cârmuirea lui Grigore III Ghica (1774-1777) și a lui Constantin Moruzi (1777-1782) în Moldova nu avuse amploarea și importanța reformelor omologului lor bucureștean (din prima domnie), chiar dacă și se încadrează, în linii mari, în cursul general al politicii *novatoare* promovate de unii fanarioți din secolul al XVIII-lea, care au dovedit un lăudabil devotament pentru țara de adopție. [26, p.714; 27, p.9-10] Iar domniile deloc scurte (față de durata medie din ultimul pătrar al veacului al XVIII-lea – de 2,66 ani) ale lui Grigore III Ghica (3 ani) și a lui Constantin Moruzi (5 ani) s-au petrecut sub impactul creșterii influenței politice a Imperiilor Rus și Habsburgic asupra Principatelor Române. Totodată, viața și activitatea politică celor doi principi fanarioți fiind marcată de dușmănia lor reciprocă. De remarcat că, Ecaterina Moruzi era sora lui C. D. Moruzi și soţia lui Al. Ypsilanti; despre care L. Panzini menţiona la 26.06.1775 că era „o femeie cu multă graţie, foarte afabilă şi foarte iubită”, care nu vorbea decât limba greacă. [28, p.211]

Unii istorici contemporani, [29, p.50; 30, p.18] reamintind aprecierea făcută de N. Iorga (la 1921), continuă să-l considere pe Constantin Dimitrie Moruzi „printre cei mai buni domnitori ai țării, după epoca eroică a acelor grele războaie și strălucite biruințe”. [31, p.49] Suntem de părere că mai degrabă avuse dreptate C.C. Giurescu, care caracterizase domnia lui C.D. Moruzi ca fiind una „fără fapte deosebite”, [32, p.223] deși, în cele ce urmează, vom vedea că acest domn s-a manifestat, totuși, destul de autoritar și violent în scaunul Moldovei.

Mai mult ca atât, promovarea elementului „țarigrădean” în conducerea Principatelor Române și tendința nesăbuită spre o îmbogățire cât mai rapidă, într-o conjunctură internațională complicată și precară (mai ales după ce Rusia dobândise, la 1774, dreptul de „a vorbi în favoarea” Principatelor Române) [33, p.178-179], când domnii fanarioți încercau să-și facă și propriul joc pe marea tablă de șah al geopoliticii din sud-estul continentului – a provocat nu o singură dată opoziția boierimii autohtone și dușmănia poporului.

Mihail Kogălniceanu, a argumentat că, referitor la oneroasa tranzacționare a Țării de Sus a Moldovei între cele trei imperii - Habsburgic, Otoman și Rus: „Austria, pururea a râvnit încorporarea Moldovei și a Valahiei. Când nu-i venea la mână a apuca tot, ea se mulțumea a lua și părți, și chiar și părticele… Părțile care, mai cu deosebire atâtau poftele Austriei erau acele localități care ar fi pus-o în stăpânirea Carpaților pe de amândouă fețele lor. Acestea erau în Valahia, Banatul Craiovei, în Moldova, ținuturile care se întindeau de la Ceremuș până la Milcov”. [34, p.6-7]

Documentele cercetate de Kogălniceanu în Arhiva secretă a Curții de la Viena, sunt revelatoare (precum documentul din 3 iulie 1775), deoarece developează „Socoteala spezelor extraordinare secrete care s-au făcut de reprezentantul imperial austriac la Poartă, Thugut, cu ocazia semnării Convenţiunii privitoare la cesiunea Bucovinei la 7 mai 1775”, din care reiese clar mituirea factorilor de decizie otomani. Astfel, le reve-

neau: *Dragomanului Porții* ***Costachi Moruzzi****: După promisiunea dată = 10 000 piaștri. Fiindcă această sumă, spre mai mare păstrare a secretului, s-a numărat în 2 500 galbeni funduclii; s-au plătit de fiecare galben funducliu un agio de 5 parale = 312,20. Total = 10 312,20.*

La ***Cancelaria Porții****:*

Lui Beilikei Effendi, 200 galbeni turcești ordinari, bucata a 3 piaștri 3 parale – 620.

Lui Amedji Effendi de asemenea – 620.

Secretarului Raschid Mehmed Effendi care a prescris Convențiunea , 100 de galbeni – 320.

Copii ale diferitelor hărți – 50.

Lui Tahir Aga, comisarul Porții la demarcațiune, 1 000 galbeni ordinari…… …3 100.

Total = 15 012,20. Care echivalau în monedă cesaro-regească 16 889 florini 31/2 kr. [35, p.15-42]

Socoteala de mai sus nu cuprindea recompensa dată feldmareșalului rus Rumeanțev pentru sprijinul acordat Austriei în perfectarea acestei tranzacții și anume: *5 000 de galbeni și o tabacheră de aur încrustată cu briliante.*

Din corespondența secretă habsburgică reieșea hotărât că Alexandru Ypsilanti, Domnul Valahiei, „era spionul Austriei; el dezvăluia, fără rușine, lui Thugut toate cugetările, toate faptele lui Grigore Ghica. Pe de altă parte, Constantin Moruzi, dragomanul Porții și rivalul lui Ghica la domnia Moldovei, și care nu putea ierta acestuia că fusese mai fericit decât el, jurându-i pentru aceasta o ură de moarte; Constantin Moruzi era brațul drept al lui Thugut. El nu numai că destăinuia Internunțiului austriac lucrările miniștrilor otomani, dar el era încă pe lângă aceștia sprijinitorul politicii și al cerințelor Curții din Viena. De aceia, la încheierea convenției din 7 mai 1775, el și fusese răsplătit cu zece mii de lei, promiși de mai înainte. Și, spre marea nenorocire a bietului domn, el era trădat de însuși agentul Țării la Constantinopol, de socrul său, Iacovachi Rizo”. [34, p.17-18]

Situația lui Grigore Al. Ghica s-a înrăutățit și mai mult odată cu sosirea la Iași, în aceleași zile, a *capugi-başiului* Karahisarî Ahmed, despre misiunea căruia domnul nici nu bănuia. [36, p.290] Stephan Ignaz Raicewich în „Observaţiile...” sale afirmă că, Al. Ypsilanti l-ar fi prevenit pe Gr. Ghica de intenţiile capugiului, dar că acesta nu mai apucase să citească acea scrisoare (afirmație interesantă, dar neconfirmată de nicio altă mărturie). [28, p. 543] În schimb boierii opoziți erau, probabil, la curent cu scopul venirii *capugi-başiului*, odată ce o delegație a lor se întâlnise cu trimisul sultanului, înainte de intrarea lui în Iași. De asemenea, boierii care se opuneau domnului s-au adunat la mitropolie mai devreme decât momentul în care s-a pus capăt vieții lui Grigore Al. Ghica, ceea ce dovedește existența unei strânse colaborări între inițiativele boierilor ostili domnului și acțiunea Porții îndreptată împotriva acestuia. [37, p.124-130]

Astfel, un rol important în tragedia săvârșită la *beilic* (conac) l-a avut și Constantin Moruzi, considerat de mulți cercetători și chiar de contemporani de ai săi „autorul

moral al acestui sinistru deznodământ” [28, p.543] care, în calitate de *Mare dragoman* al Porții (1774-1777) [38, p.142], a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a ocupa tronul Moldovei, deținut, de altfel, de ruda apropiată familiei sale (fratele soacrei, adică unchiul soției, care se trăgea din Ghiculești; C.D. Moruzi era însurat cu Smaragda – fiica lui Dumitru Sulgeroglu şi a Ecaterinei Ghica – care era soră cu domnul martir Grigore III Ghica).

Cunoscutul genealogist C. Gane susţine „fără înconjur că moartea lui Grigore Ghica Vodă se datoreşte în bună parte, intrigilor lui Constantin Moruzi” [39, p.152]; iar în numărul din 5 ianuarie 1778 ziarul „Gazette des Deux Ponts” reproduce o informaţie din Varşovia, conform căreia „noul gospodar este principala cauză a morţii predecesorului său.” [40, p.71; 26, 715]

Nu peste multă vreme, el însuși avea să constate că agitațiile boierimii băștinașe, de care știuse să se folosească pentru a căpăta mult râvnita *cucă* domnească, nu erau expresia unor răfuieli personale cu Grigore Al. Ghica, ci a unei stări de spirit care tindea la înlăturarea *regimului fanariot*, al cărui exponent era, desigur, și el. [37, p.131]

Nota diplomatică informativă, anexată la raportul lui Al. Stahiev, remisă din Constantinopol la 2/13 octombrie 1777, indica sumele ce ar fi trebuit plătite de către Grigore Ghica pentru ca să fi fost lăsat în viață: i se cereau 320 de pungi pe care le-a promis când a obținut, în 1769, domnia Moldovei, de rând cu alte 500 pungi pe care le-a primit pentru un an în timpul ultimului război. În afară de aceasta pentru a-și putea salva viața urma se dea sultanului și miniștrilor încă 1 000 de pungi, fapt pentru care, după cum se zvonea, *nu va fi lipsit de viață*. [41, p.135]

Cu privire la mazilirea lui Grigore Ghica diplomații rușii relatau că aceasta s-a petrecut din cauza și cu contribuția dragomanului Porții Costachi Moruzi, care pentru a primit tronul de la Iași a acționat împotriva lui, primind asigurarea miniștrilor otomani, pe care a reușit să-i încline de partea sa. Lui Ghica i se imputa zgârcenia excesivă la strângerea dărilor și colectării banilor de la locuitorii Moldovei, fiind, totodată, învinuit de faptul că manifestase atașament și fidelitate față de Rusia. [41, p.136]

Mihai Eminescu scria în *Curierul de Iași* (30 septembrie 1877): „La anul 1774 au intrat oștirile austriecești, cu disprețul oricărui drept al ginților, în pace fiind cu Poarta și cu Moldova, în partea cea mai vechie și mai frumoasă a țării noastre; la 1777 această răpire fără de seamăn s-a încheiat prin vărsarea sângelui lui Grigorie Ghica Vvd. Fărădelege nepomenită, uneltire mișelească, afacere dintre o muiere desfrânată și pașii din Bizanț, vânzarea Bucovinei va fi o vecinică pată pentru împărăția vecină, de-a pururea o durere pentru noi.” [15, p.402]

Astfel, în contextul acelui partaj mutilator de la 1775, memoria populară a reținut mai mult moartea tragică a principelui Grigore al III-lea Alexandru Ghica, care a fost asasinat de turci în noaptea de la 1 spre 2(13) octombrie 1777. [43, p.289; 44, p.267] Voievod, al cărui trup ciuntit (fără cap) a fost înmormântat în biserica Sf. Nicolae Domnesc, iar ulterior reînhumat în biserică Sf. Spiridon din Iași, sub piatra funerară cu următoarea inscripție:

„Odraslă a Ghiculeştilor
Lui Grigore-al Dacilor Domn vestit,
Cu evlavie'nvelit, din strămoşi ca aceştia,
Ascunde-acest mormânt frumos trupu-i.
El a fost smuls de-o năprasnică moarte,
Iar acum în lăcaşul ceresc locuieşte." [45, p.62]

Capugiul a sigilat și a confiscat toată averea domnului executat, iar capul tăiat și preparat cu sare a fost trimis la Poartă, unde a fost înfățișat sultanului și apoi expus trei zile, înfipt într-o suliță, deasupra porții Seraiului. [44, p.272-273]

Legendele populare au consemnat tragicul sfârșit al principelui rusofil Grigore al III-lea Ghica, care a făcut subiectul a numeroase cântece, cum sunt cele consemnate de Mihail Kogălniceanu.[46, p.475-477] Ultimele ceasuri din viața sa constituie subiectul *primei piese de teatru scrisă în limba română* (intitulată „*Uciderea lui Grigore Vodă în Moldova, exprimată sub formă de tragedie*" și datând din anii 1777-1780). Această originală operă a fost descoperită la Oradea de către istoricul Nicolae Densușianu („Occisio Gregorii in Moldavia Vodae tragice expressa (sau Occisio Gregorii in Moldavia tragedice expressa"). [47] *Occisio Gregorii Vodae* reprezintă cea dintâi creație care respectă într-o bună măsură liniile de structură ale unei piese teatrale, chiar dacă subiectul tragic (dramatic, în fapt) se încheagă anevoios, fiind fragmentat prin intercalarea de scene cu un umor discutabil. [48, p.16-29]

Prin porunca sultanului au fost sigilate și confiscate toate bunurile familiei Ghica, iar moșiile le-au fost vândute. Averea confiscată a domnului executat alcătuia în bani lichizi o sumă foarte mare – în total, în echivalent de argint, 91 551 de guruși (atunci când tributul țării la Poartă, pe un an, era de 150 000 de guruși); [44, p.271-272] Al. Stahiev îi relata din Constantinopol Ecaterinei a II despre 120 de pungi găsite în casa lui Ghica, arestată fiind și întreaga lui cancelarie. [41, p.138]

Rușii au profitat și de această crimă odioasă pentru a face presiuni asupra Porții, deși nu au intervenit atunci, când – „un cuvânt rostit din partea Rusiei ar fi fost... destul pentru asigurarea integrității Moldovei, și Rusia, care avea interes de a rosti acest cuvânt și care, cel puțin indirect, se obligase a-l rosti, Rusia nu l-a rostit". [42, p.233] Fostul *prizonier de război,* trimis la St. Petersburg, una dintre figurile cele mai contradictorii ale unei epoci pline de contradicții și paradoxuri, zădarnic apelase în 1777 către ajutorul Rusiei și Prusiei (scrisoarea din Iași, de la 22 august (3 septembrie) 1777, către Frederic al II-lea) [49, p.132-133] – „nimeni din puternicii zilei nu-și asumă riscuri inutile pentru un principe ce nu mai aduce niciun folos". [44, p.264, 345]

Văduva domnului Moldovei și Țării Românești Grigore III Ghica, Ecaterina Ghica a luat calea bejeniei în Rusia. Posibil că din motive de securitate mai mulți fanarioți fugari au ales să se așeze anume în Herson – oraș nou la gurile Niprului, apărat de o cetate. Aici erau mai mulți conaționali greci și, totodată, locuiau pe atunci rudele lor. Astfel, văduva Ecaterina Ghica (Ecaterina Iacovache Rizo-Rangabe, căsătorită la Constantinopol

în 1754) cu copiii, l-a întâlnit mai târziu pe domnul fugar Manole Giani-Rosetti (pribeag din 1789).[50] Copiii ei erau nepoții Raliței Rosetti, soției lui Manole Giani-Rosetti. Reprezentanților familiei Ghica, refugiați în Imperiul Rus, li s-a restabilit titlul princiar. Prințesa Ghica a primit și o pensie anuală de 2 000 de ruble. Frumoasa Zoe Ghica – fiica domnului Scarlat Ghica (mort la București la 2.12.1766) și a Ruxandrei Moruzi s-a căsătorit în Rusia cu marchizul Pano Maruzzi (Maroutsis) și a fost doamnă de onoare la curtea Ecaterinei II. Maruzzi Pavel Kristoforovici (1730-1799) era marchiz, consilier de stat activ, însărcinat cu afaceri în Republica Veneția și alte orașe comerciale din Italia din 03.10.1768, preceptorul Marelui Duce Constantin Pavlovici, consilier secret de stat (1797), cavaler al Ordinului Sf. Ana (28.06.1768). [51, p.348] Portretul lui Zoie Ghika a fost realizat de pictorul Al. Roslin (1777), aflat astăzi la Muzeul Național de Artă din Stockholm, fiind unul dintre ultimele pe care Roslin le-a pictat înainte de a se întoarce la Paris. [52]

Revoluționarul venezuelan Francisco de Miranda (1750-1816), a vizitat în 1786-1787 Rusia și în descrierile sale despre un șir de locuri din Ucraina a remarcat că, fiind la Cremenciug, a auzit, la 4-5 februarie 1787, despre „Domnul Valahiei Mavrocordat (Alexandru Mavrocordat (1745-1819), destituit de sultan la sfârșitul anului 1786, se refugiase în Rusia), care fugise din Turcia în căutarea unui adăpost și a sosit într-adevăr cu o oră înainte de plecarea prințului Potemkin, care, după ce a stat de vorbă cu el și l-a interogat, a plecat”. [53, p.80-82] Potrivit călătorului venezuelean, el a cunoscut personal familia Ghica în timpul aflării sale la Herson (la 21noiembrie 1786), unde două fiice, doi fii și trei nepoate locuiau cu mama lor la acea vreme. [53, p.33] De remarcat, că în perioada Războiului ruso-turc din 1768–1774 la Petersburg s-au aflat rudele apropiate a trei domnitori din familia Ghica. [54, p.25]

Constatăm că, Constantin Moruzi a ajuns în scaunul Moldovei, după sfârșitul tragic al lui Ghica III vodă datorită unei conjuncturi favorabile atât interne, cât și externe.[55, p.399-400] Pe lângă factorul implicărilor politice și a intrigilor rivalilor fanarioți, un factor decisiv în mazilirea domnului Grigore Al. Ghica (la 1/12 octombrie 1777) l-a reprezentat accentuarea conflictului său cu o parte însemnată a boierimii băștinașe a Moldovei, care era nemulțumită de supremația elementelor grecești, vinovate de săvârșirea a numeroase abuzuri cu concursul tacit al domnului. Acest conflict a căpătat un caracter acut în a doua jumătate a lunii septembrie 1777, când o parte din marii boieri pământeni s-au refugiat pe lângă pașa de la Hotin și domnul nu a reușit să-i readucă pe fugari în țară.

Putem admite că numirea lui Constantin Moruzi ca domn al Moldovei (domnia costându-i 800 000 de piaștri în calitate de bacșiș și cadouri otomanilor) [40, p.71] făcea parte din pregătirile de război ale Porții Otomane împotriva Rusiei. În vara anului 1778, tensiunea în relațiile ruso-otomane ajunsese la un nivel atât de ridicat, încât izbucnirea unui nou conflict armat era considerată în Moldova ca și cum bătută în cuie. Iar înrăutățirea relațiilor ruso-otomane ca urmare a omorârii „creaturii” rușilor din fruntea Moldovei – a lui Grigore III Ghica și înlocuirea lui cu un domn fidel Porții Otomane – cu Marele dragoman C.D. Moruzi au tensionat și mai mult raporturile dintre aceste două

imperii, deși Rusia avea destule motive să nu dorească *la acel moment* un nou război cu Turcia, fiind preocupată cu „aranjarea" treburilor în Crimeea. Ambasadorul englez de la Constantinopol Sir Robert Ainslie menţionase în acest context, că ceremonialul obişnuit de investire a noului domn – C. Moruzi – nu a fost urmat, ca de obicei, de notificarea numirii *capuchehăilor* acestuia („to the Foreign Ministers"), acreditați pe lângă Poartă, probabil, din teama că ambasadorul rus putea să nu accepte schimbarea produsă în domnia Moldovei [56, p.283-284; 57, p.87-88]

De remarcat, că la Constantinopol numirea neașteptată, la 30 septembrie /11 noiembrie 1777, a noului domn în scaunul Moldovei a stârnit diverse zvonuri de natură politică, deoarece, precum relata despre aceasta și *bailul* Bartolomeo Groderigo, investirea s-a petrecut „contra tuturor metodelor". [58, p.109] Călătorul suedez J.J. Blornstahl, martorul ocular al ceremoniei învestiturii solemne de la 11 noiembrie 1777 (st. nou), a fost prezent la palatul marelui vizir (*Darendeli Mehmed Paşa,* 1777-1778) unde l-a văzut pe C. Moruzi cu tot alaiul său: „Principele călărea pe un cal bine strunit, după moda turcească. Purta o blană împodobită cu canafuri mari aurite și pe dedesubt o haină de mătase albă; pe cap purta o căciulă de jder. În suita sa se aflau cei trei fii ai săi (*Alexandru, Dimitrie și Gheorghe* – N.N.), călări." În acea zi el primise *cuca*, „ce se dă de obicei domnilor Moldovei și Țării Românești", iar cât privește cele două tuiuri și steagul (însemnele domniei) – au fost primite de către fiii lui peste o săptămână. [59, p.1351] Fiind grăbit de sultan să ajungă cât mai repede la Iași, lui Moruzi i „s-au făcut ceremoniile obișnuite". [60, p.608]

La 17 noiembrie 1777 (st. nou) noul domn al Moldovei părăsise cu mare pompă Constantinopolul. „Alaiul său a fost măreț și fastuos, cu muzică de țimbale și trâmbițe, frumoasă după gustul de aici, – menționează același călător suedez, – dar nu și pentru urechile europene... Acest principe fusese la Serai, unde primise învestitura. Cu acest prilej i s-a pus pe cap o scufă foarte ciudată împodobită cu aur și purtând deasupra un mănunchi lat de pene albe de struț." [59, p.1353]

Așadar, C. Moruzi, „păşind" peste trupul predecesorului său, intră la 24 noiembrie (5 decembrie) 1777 în capitala Moldovei, însoțit numai de cumnații Iordachi și Costachi Sulgearoglu, „de-au mers ei drept la Curte și a șăzut Vodă în odaia beizadelei Dumitru" (de reținut că acesta era chiar fiul decapitatului Ghica).[39, p.153]

O lună mai târziu sosi și doamna cu copiii (către luna iulie 1778 soții Moruzi aveau patru feciori[61, p.213]: Alexandru, viitorul domn, moare la 1816; Dimitrie, născut la 1768 și ucis de otomani la 1812; Gheorghe, născut la 1771 și mort la 1/12 decembrie 1796 pe Cipru; și Panaiot (*primul*, care murise de mic – la 1780, deoarece după această dată au mai avut un fiu, pe care l-au botezat cu același nume). Ceremonia oficială a urcării în scaunul domnesc avuse loc după sărbătorirea Crăciunului, când domnul „făcu serbările după obicei", „cu muzici, cu băuturi, cu toate decorațiile de piept", fiind înconjurat de nevastă-sa (Smaragda Sulgearoglu-Ghica, „o femeie deosebit de bună", care moare de cancer la Constantinopol, la 2 iunie 1805) [39, p.161, 165], și copiii lor (această pereche princiară avuse, până la urmă, în total 11 copii). [23, Planșa genealogică]

Chiar din primele luni de domnie, deja în ianuarie 1778, C. Moruzi, reieșind din situația precară a Principatului, se adresează Porții pentru a expune puterii suzerane starea deplorabilă a țării și a locuitorilor, cerând, totodată, să fie numit un „intendent de popasuri” pentru asigurarea „tainurilor” (*rației, porției* – N.N.) oștilor otomane de la hotare, întrucât Moldova era deja împovărată cu o serie de alte sarcini: „Țara se află în... stare de tulburare și de nenorocire, iar raialele, fiind speriate și înspăimântate, sunt gata să-și părăsească vetrele lor”. [62, p.15]

Totodată, domnul Moldovei începu să aranjeze granița dinspre Bucovina, după dispozițiile tratatului de cesiune turco-austriac, poruncind apoi să se facă catagrafia locuitorilor și împărțirea administrativă a ținuturilor rămase sub oblăduirea Principatului. [63, p.149]

Constantin Moruzi a fost mazilit la 28 mai/7 iunie 1782 (sau poate cu o zi mai târziu, după cum admite C.C. Giurescu), devenind „victima primului consul rus așezat la Iași”, adică din cauza demersurilor insistente ale „brutalului georgian” S. Laşkarev. [64, p.160-161; 32, p.224]

C.C. Giurescu scrie că la 22 iunie 1787 Moruzi fusese exilat pe insula Tenedos; fapt despre care un contemporan, Francopoulo, în „Jurnalul” său menționează că la 23 iunie, dimineața, principele detronat al Moldovei, Constantin Moruzi (urzind multe contra domnului muntean Mavrogheni), a fost exilat, până la urmă, pe insula Tenedos „pentru ca actualul principe (al Țării Românești) să poată respira ușor”. [65, p.285] Din acest exil de scurtă durată (deși C. Gane susține eronat că ar fi stat în surghiun timp de 6 ani) [39, p.160-161] Constantin Moruzi revine, după cum precizează Florin Marinescu, la 30 aprilie 1788. [23, p.41] Constantin Gane scrie că „înapoierea lui Moruzi în casa lui de la Arnăut-Chioi a fost într-o joi, 22 martie, a anului 1788.” [39, p.161] Important rămâne că nu s-a bucurat mult timp de libertatea obținută, dându-și obștescul sfârșit peste mai puțin de două luni – murind de apoplexie la 1/12 mai 1788. [32, p.224; 24, p.120]

CONCLUZII

În încheiere constatăm, că în secolul al XVIII-lea, Principatul Moldovei a avut mult de suferit din cauza conflictelor de interese geopolitice, în cadrul Problemei Orientale, dintre Rusia, Austria habsburgică și Poarta Otomană. Prima împărțire a Poloniei în 1772 între Austria-Rusia-Prusia a fost departe de a reconcilia interesele conflictuale ale acestor puteri europene și a arătat posibilitatea unor noi cuceriri teritoriale în detrimentul vecinilor mai slabi chiar și pe timp de pace. Printre acestea s-a nimerit și acea parte din nord-vestul Principatului Moldovei – „Țara de Sus”, care a fost capturată în vâltoarea evenimentelor politico-militare din cadrul și după Războiul ruso-turc din 1768-1774. Pe harta administrativă a Imperiului Habsburgic devine prezentă o nouă „provincie” – *Bucovina*.

Pentru trădarea intereselor otomane de către Grigore al III-lea Alexandru Ghica Poarta exclude această familie din serviciile sale pentru tot restul perioadei fanariote.

Denumirile politice „Bucovina” și „Basarabia”, atribuite așa-ziselor entități *politico-teritoriale* ale Moldovei, nu au existat niciodată ca atare să semnifice anumite regiuni

independente (cu atât mai puțin din punct de vedere etnic sau național), semnificând doar simple delimitări geografice, ale sudului și nordului țării, în cadrul granițelor recunoscute ale statului. Aceste situații noi au apărut în urma anexării unor părți ale Principatului, aflat sub suzeranitatea Otomană, de către Imperiul Habsburgic în 1775 și, respectiv, de către Imperiul Rus, în 1812; toponimele amintite sau extinderea lor arbitrară aparținând exclusiv imperiilor hrăpărețe, care doreau să separe teritoriile menționate de Moldova, cel puțin politico-diplomatic și administrativ, botezându-le cu denumiri noi în calitate de pământuri încorporate abuziv, în urma unor acțiuni diplomatico-militare rapace.

Referințe:

1. Lucien BÉLY, La révolution diplomatique de 1756 : Une négociation au sein de l'État royal, dans Expériences de la guerre, pratiques de la paix : Hommages à Jean-Pierre Bois, Presses universitaires de Rennes, coll. «Histoire», 2019 (https://books.openedition.org/pur/132780 accesat: 30.09.2023).
2. Мартин РЕЙДИ, Габсбурги: Власть над миром, Москва: Альпина нонфикшн, 2023.
3. Ion JARCUȚCHI, Vlad MISCHEVCA, Pacea de la Bucureşti. (Din istoria diplomatică a încheierii tratatului de pace ruso-turc de la 16(28) mai 1812. Ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Chişinău, 2015.
4. J.-C. FILITTI, Rôle diplomatique des Phanariotes de 1700 à 1821. / Préface par Sidney-Vigneaux, Paris, 1901.
5. M.-Șt. CEAUȘU, Bucovina Habsburgică. De la anexare la Congresul de la Viena. Iosefinism postiosefinism (1774-1815), Iaşi, 1998.
6. Patrick Balfour KINROSS, baron, Istoria Imperiului Otoman. Mărirea și decăderea Imperiului Turc / Traducere de Diana Morărașu, București: Orizonturi, 2019.
7. Vladimir TCACI, Tratatul de pace de la Kuciuk Kainargi şi importanța lui pentru Principatele Române, În: „Revista de istorie a Moldovei", 1996, nr. 2, p. 16-28.
8. Brendan SIMMS, Europa: lupta pentru supremație, de la 1453 până în prezent, / traducere de Lucia Popovici, Iași: Polirom, 2015.
9. C. D. ARICESCU, Acte justificative la istoria revoluţiunii române de la 1821, Craiova, 1874.
10. G. NORADOUNGHIAN, Recueil d'Actes internationaux de l'Empire Ottoman. Tome I, 1300-1789, Paris, 1897.
11. Hurmuzaki, Documente, Vol. VII. Bucureşti, 1876.
12. Condica tratatelor şi a altor legăminte ale României, 1354-1937. Întocmită sub auspiciile Ministerului Afacerilor Străine de F. C. Nano. Vol. I, Bucureşti, 1938.
13. IONAŞCU, P. BĂRBULESCU, E. Gh. GHEORGH, Tratatele internaţionale

ale României. 1354-1920. Texte rezumate, adnotări, bibliografie. Bucureşti, 1975.
14. M. POPESCU-SPINEI, Harta Bucovinei din anul 1774, În: „Revista istorică română”. 1941-1942. Vol. XI-XII.
15. Mihai EMINESCU, Opere. Vol. V. Publicistică / Coord. ediției: acad. Mihai Cimpoi, Chișinău: Editura Gunivas, 2008.
16. A.D. XENOPOL, Războaiele dintre ruşi şi turci, Vol I, Iaşi, 1880.
17. Istoria militară a poporului român, Vol. IV, Bucureşti, 1987.
18. Краткая история Венгрии. С древнейших времён до наших дней, Москва, 1991.
19. Paul CERNOVODEANU, Din veacul fanariot. Trei domnii dintr-o „serie neagră”, În: „Magazin istoric”. Serie nouă. 1992. Anul XXVI, nr. 5. (302).
20. Nicolae IORGA, Documente privitoare la familia Callimachi. Vol. I. Bucureşti, 1902.
21. Nicolae IORGA, Byzance après Byzance. Bucarest, 1971.
22. M.-D. STURDZA, Dictionnaire historique et généalogique des Grandes familles de Grèce, d’Albanie et de Constantinople. Paris, 1983.
23. Fl. MARINESCU, Etude généalogique sur la famille Mourouzi. Athènes, 1987.
24. Fl. MARINESCU, G. PENELEA-FILITTI, A. TABAKI, Documents Gréco-Roumains. Le Fonds Mourouzi d’Athènes. Athènes-Bucarest, 1991.
25. Vlad MISCHEVCA, Între pace și război: Domnii fanarioți în contextul raporturilor internaționale (1774-1812), Chișinău: Cartdidact, 2021.
26. Istoria României. Vol. III. Bucureşti, 1964.
27. Tudor DINU, Moda în Țara Românească: Între Fanar, Viena și Paris (1800-1850), București: Humanitas, 2023.
28. Călători străini despre Țările Române. Vol. X, Partea 1, București, 2000.
29. Florin MARINESCU, Moruzi, o familie fanariotă. Evoluţie istorică, În: „Arhiva genealogică”. II (VII), Iaşi, 1995, nr. 3-4.
30. Ion VARTA, Contribuţii la o biografie controversată a prinţului Constantin Moruzi (1816-1886), În: „Revista de istorie a Moldovei”. Chişinău, 1997, nr. 1-2.
31. Nicolae IORGA, Românii şi grecii de-a lungul veacurilor cu prilejul îndoitelor nunţi princiare din MDCCCXXI. Bucureşti, 1921.
32. C.C. GIURESCU, Istoria românilor. Vol. III. Bucureşti, 2000.
33. Vlad MISCHEVCA, Impactul geopolitic al războaielor ruso-turce asupra Principatelor Române, În: „Studii şi materiale de istorie modernă”. Vol. XVIII. Bucureşti, 1999.
34. Mihail KOGĂLNICEANU, Răpirea Bucovinei, Ediția a II-a (După cea din 1875), București, 1910; Cf.: Răpirea Bucovinei după documente autentice, Ediția a III-a , Introducere de Petre V. Haneș, București, 1942.
35. Viorica MOISUC, Bucovina - Spicuiri istorice (2), 7 Mai 2023, https://www.

art-emis.ro/istorie/bucovina-spicuiri-istorice-2 (Text publicat inițial sub titlul „Bucovina. Historical Highlight” în revista „Minerva. Journal of History and Philosophy”, volume 4, Issue 1, February 2023, România de Mâine Foundation Publishing House, p. 15-42).
36. T. GEMIL, Mărturii din arhivele turceşti referitoare la sfârşitul tragic al domnului Moldovei Grigore Al. Ghica (1777), În: „Revista arhivelor”, 1984, nr. 3.
37. Veniamin CIOBANU, Jurnal ieşean la sfârşit de veac (1775-1800), Iaşi, 1980.
38. Επαμ. Ι. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, Βιογραφίαι των Ελλήνων Μεγάλων Διερμηνέων του Οθωμανικού Κράτους, Αθήνα 1865.
39. Constantin GANE, Trecute vieţi de doamne şi domniţe. Vol. II. Chişinău, 1991.
40. L. BAIDAFF, Une année du règne de Constantin Mourouzi, În: „Revue Historique du Sud-Est Européen.” Bucarest, 1929, VI.
41. Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki (Serie nouă), volumul I, Rapoarte consulare ruse (1770-1796) din „Arhiva politică externă a Rusiei”, Moscova, / Sub îngrijirea acad. Andrei Oțetea, București, 1962.
42. Mihai EMINESCU, Între Scylla şi Charybda. Opera politică. Ed. a 2-a, Chişinău, 2008.
43. Catalogul documentelor turceşti. Bucureşti, 1965, Vol. II.
44. Mihai-Cristian AMĂRIUȚEI, Grigore al III-lea Alexandru Ghica. Cronica unui principe din secolul al XVIII-lea. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017.
45. Nicolae IORGA, Istoria românilor în chipuri şi icoane. Introducere de A. Pippidi. Bucureşti, 2012.
46. Al. PIRU, Literatura romînă veche, București, 1961.
47. Occisio Gregorii in Moldavia Vodae tragice expressa, / Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Lucian Drîmba, Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1983.
48. T. VASINIUC, Despre paternitatea piesei Occisio Gregorii in Moldavia Vodae Tragedice Expressa, În: „Cercetări teatrale”, nr. 1, 2020.
49. Nicolae IORGA, Acte și fragmente cu privire la istoria românilor, Vol. II, București, 1896.
50. Vlad MISCHEVCA, Hersonul de lângă noi – un domn fanariot pe meleaguri străine: Manole Giani Ruset (Rosetti; Γιάννης Ρουσσέτος), În: „Limba Română”, nr. 1-2 (279-280), ianuarie - februarie 2023.
51. Высшие чины Российской империи : в 3 т. : (22.10.1721 - 2.03.1917) : биографический словарь / Сост. Е. Л. Потемкин, Москва : [б. и.], 2017. Т. 2.
52. Magnus OLAUSSON, Alexander Roslin, Stockholm: Nationalmuseum, 2007; https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=52134629
53. Ф. МИРАНДА де., Путешествие по Российской империи / Пер. с исп. М.С. Альперович, В.А. Капанадзе, Е.Ф.Толстой. М., 2001.

54. M. S. RĂDULESCU, Din istoria familiei Ghica. Contribuții de istorie culturală, București: Corint Books, 2017.
55. I. I. NISTOR, Grigore Vodă Ghica decapitatul, În: „Codrul Cosminului”. IV-V (1927-1928).
56. Paul CERNOVODEANU, The taking Away of Bucovina (1775) and the Assassination of Grigore III Ghica of Moldavia as Highlighted in English Diplomatic Reports of the Time, În: „Revue Roumaine d Histoire”. Tome XXXIII, nr. 3-4, 1994.
57. Veniamin CIOBANU, Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (secolul al XVIII-lea). Iași, 1999.
58. Hurmuzaki, Documente, Vol. IX-2.
59. Călători străini despre Țările Române. Vol. X, Partea II. Bucureşti, 2001.
60. Nicolae IORGA, Știri despre veacul al XVIII-lea în țările noastre după corespondențe diplomatice străine, În: „Analele Academiei Române”. Seria II. Tom XXXII, 1909-1910. Memoriile Secţ. Istorice. București, 1910.
61. Грамота молдавского господаря Константина Мурузи от 1778 г., În: „Труды Бессарабской Архивной Комиссии” / Халиппа И., Кишинев, 1902, Т. 2.
62. Documente turceşti privind istoria României, / M. A. Mehmet, Vol. II (1774-1791), București, 1983.
63. N.A. BOGDAN, Oraşul Iaşi. / Ed. a II-a. Iaşi, 1913.
64. Nicolae IORGA, Istoria românilor. Vol. VIII. Revoluționarii. Bucureşti, 1938.
65. Th. BLANCARD, Le Mavroyeni. Histoire d’Orient. T.1. Paris, 1909.